

HUBERT ILDIKÓ

DUGONICS ANDRÁS LEVELE GRUBER ANTALHOZ
A PANNÓNIAI ÉNEKRŐL

A *Pannóniai ének* irodalmunk fontos alkotása, ám a szakirodalomnak – Toldy Ferenc,¹ Széchy Károly,² Szilády Áron,³ ifj. Horváth János⁴ – két alapvető kérdést nem sikerült még tisztázni: a vers keletkezési idejét és szerzőjének megnyugtató megnevezését. A mű 18. században még létezett korábbi két kéziratát vagy az idő pusztította el, vagy ma is lappanganak. A 19. században már csak egyről – a Subich Ferenc tulajdonában volttról,⁵ amely a Heliser-gyűjteménybe⁶ került – történik forrásként említés. Napjainkban már ezt is hiába kerestük. Mindössze különböző hitelességű másolatokra, vagy ezek másolataira támaszkodhatunk, mikor e becses emlékünkről szólni akarunk.

Ahhoz, hogy a most publikálásra kerülő Dugonics András-kéziratot méltányolni tudjuk, s bizonyos kérdéseket feltegyünk, szükséges áttekintenünk a *Pannóniai ének* két szövegforrásból másolt változatának felbukkanástól megtett útját.

A Pannóniai ének első változatának (továbbiakban P 1v) forrástörténete

1. Pray György 1774-ben említette a *Pannóniai ének* meglétét.⁷ Az éneket „néhai Subich Ferenc királyi ügyigazgatótól” kapta.

2. Cornides Dániel, mikor tudomást szerzett az énekről levélben kérte (1774-ben) Praytól a szöveget.⁸

3. Pray (Pozsonyból írt válaszlevelében 1775-ben) megígérte, hogy lemásoltatja azt, de ígérete teljesítésével késett, mert Cornides még az 1776-ban keltezett levelében is a verset sürgette.⁹

4. Pray 1776. január 18-án végre eljuttatta a *Pannóniai ének* másolatát Cornideshez: „Így van vonásról vonásra az ének, melyet hogy nagyságos Subich úr, most ítélmester, egy barát-gót jellemű, tehát XV-ik század elejéről vagy a XIV-ik század végéről eredő kéziratossal codexből maga másolt, előttem bizonyította.”¹⁰

¹ TOLDY Ferenc, *Vizsgálatok a magyar nyelv körül*. Felső Magyarországi Minerva, 1828. I. 1582–1587. TOLDY Ferenc, *Handbuch der ungarischen Poesie*. Pest–Bécs, 1828. 6–10. TOLDY Ferenc, *A magyar költészet története*. Pest, 1867. 86. TOLDY Ferenc, *Az ó- s középkori magyar nemzeti irodalom története*. Pest, 1862. 185–186.

² SZÉCHY Károly, *A Pannóniai ének*. ItK 1892. 273–310. és 433–471.

³ *Régi Magyar Költők Tára*. SZILÁDY Áron gondozásában. I. kötet, Bp., 1877. 3–8. és 227–248., 2. kötet, Bp., 1880. 371–372.

⁴ Ifj. HORVÁTH János, *Árpád-kori latinnyelvi irodalmunk stílusproblémái*. Bp., Akadémiai K., 1954. 223–229.

⁵ PRAY György a *Dissertationes historico criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum* (Viennae, 1774) c. művében és leveleiben egyértelműen Subich Ferencet nevezte tulajdonosnak.

⁶ Heliser József (1779–1844) gazdag könyvtárát szülővárosára, Esztergomra hagyta, ezzel a városi könyvtár megalapítója. Hagyatékában (ma a Babits Mihály Városi Könyvtárban) nem találtak a *Pannóniai ének*re utaló adatot. A Subichtól Heliserhez került kéziratot is hiába kerestük.

⁷ PRAY György, i. m. 75.

⁸ SZÉCHY, i. m. 275.

⁹ SZÉCHY, i. m. 276.

¹⁰ SZÉCHY, i. m. 276–277.

5. Ezek után az előzmények után a *Pannóniai ének* Cornideshez kerülő másolatát közölte Révai Miklós 1787-ben Pozsonyban,¹¹ s ez a másolat lett a forrása Szilády Áron¹² és Toldy Ferenc¹³ újabb kiadásainak is.

Időközben azonban felbukkant *eredetmondánknak* egy *más forrásból származó szövege* is (továbbiakban P 2_v) Dugonics András *Etelkájában*, 1788-ban.¹⁴

Az olvasóknak azonban nem volt tudomása arról, hogy itt kétféle szövegmásolatról van szó, ezért mindkét szövegközlőt – különösen Révait – a szövegűség gondatlan kezelése miatt bírálát érte. Révai ezért – évekkel később – jönnek látta Dugonics forrását megnevezni („Ő ezt az éneket, írja Révai a Dugonics közléséből, öszvehajtogatott és a hajlásokban már igen megkopott papiroson kapta Erdélyben gyalakutai Lázár Jánostól, nem kevés heánossággal.”¹⁵), s leszögezte: „Nem egy kútfőből merítettünk mind a ketten.”¹⁶

Dugonics Andrásnak az alábbiakban közzétett levele nemcsak megerősíti e tényt, hanem a *Pannóniai ének* felbukkanásának időpontját is módosítja. A levél tanúsága szerint ugyanis a P 2_v-t már 1767-ben ismerte Dugonics, sőt annak jelentőségét felismerve Cornidest is tájékoztatta erről 1778 körül, az egyetem Budára költözésekor. Meglehet, hogy Cornides a től sok hiátus miatt nem tartotta említésre méltónak a P 2_v-ot, s ezért nem kísérte olyan figyelemmel, mint a Subich–Pray-féle változatot.

A levél címzettje az a Gruber Antal (Széchenyi Ferenc könyvtárosa), aki a *Pannóniai éneket* németre fordította és 1818-ban megjelentette a Wiener Zeitschrift márciusi számában.¹⁷ A német közlemény egyik lábjegyzetében Gruber Antal megköszönte Dugonicsnak azt, hogy évekkel a fordítás megjelenése előtt elküldte neki a P 2_v-ot, s így ő a fordítást a két szövegváltozat alapján tudta elkészíteni.¹⁸ A most publikálásra kerülő (l. a mellékletet) levélről van szó.

Összegezzük tehát, amit a *Pannóniai ének* forrástörténetéről tudunk:

A kódexbeli példányról készült másolatok (P 1_v)

A kódex Subich Ferenc tulajdonában volt. Hagyatéka a Heliser-gyűjteménybe, onnan az esztergomi városi könyvtárba került. Ma már nem föllelhető.

1. A budapesti Egyetemi Könyvtárban Pray kéziratai közt – Pray kézírásában – fennmaradt változat. (Sajnos a Subich által Praynak küldött és hitelesített másolatot nem találtuk meg.)¹⁹

2. Pray György Cornides Dánielnek küldött másolata az Országos Evangélikus Levéltárban található.²⁰

¹¹ Révai Miklós, *Elegyes versei*. Pozsony, 1787. 275–288.

¹² SZILÁDY, 3. lábjegyzetben i. m.

¹³ TOLDY, 1. lábjegyzetben i. m.

¹⁴ DUGONICS András, *Etelka*. Pozsony–Kassa, 1788. 311–315. Uő., *Etelka*. Pozsony–Pest, 1805. 387–392.

¹⁵ SZÉCHY idézett művében Révai Miklós Tudományos Gyűjtemény-beli (1833. II. 90. sz.) tanulmányára hivatkozik. 287.

¹⁶ SZÉCHY, i. m. 287.

¹⁷ *Das alteste ungarische Lied*. Wiener Zeitschrift, 1818. März. 10. 237–242.

¹⁸ „Mein lieber Landsmann, der verstorbene Professor, Andreas Dugonits, hatte mir vor mehreren Jahren eine Abschrift von unserem Liede mitgetheilt, daß er schon vorher in seinem ungarischen Originalroman *Etelka*, ohne die späteren Ergänzungen der bückenhaften Urschrift, eingerücht hatte. Ich bin dem wackeren Manne durch diese Mittheilung vielen Dank schuldig, weil er mir Gelegenheit verschaffte, seine Abschrift mit dem Révaischen Abdrucke vergleichen, und so die nachstehende Übersetzung versuchen zu können...”

¹⁹ Budapesti Egyetemi Könyvtár. Pray kéziratai, 53. kötet, 213.

3. Cornides Dániel által hitelesített másolat a Róth Tamásnak írt levélfogalmazványok mellett. A MTA Kézirattárában olvasható.²¹

4. Cornides másolata Teleki Sámuelnek.²² Toldy Ferenc Marosvásárhelyen megnézte e példányt és mindenben egyezőknek találta Pray példányával.²³ Toldy megállapítását magunk is helyesnek tartjuk.²⁴

5. Toldy Ferenc hagyatékából Horvát István könyvtárába került másolat. Ma az Országos Széchenyi Könyvtár tulajdona.²⁵

Gyalakutai Lázár János gróf példánya (P 2v)

Dugonics András másolatában három variánsa van: kettő az *Etelka* c. művének kiadásaiban, s egy az a pótlásaival, átköltésével (?) ellátott szöveg (l. a melléklet!), melyet Gruber Antalnak küldött leveléhez csatolva találtunk. Dugonics a szövegkiegészítéséhez valószínű, hogy a Révai szövegkiadást is felhasználta. Mégis úgy gondoljuk, hogy nem csak Dugonics írói módszeréhez, hanem egy majdani szövegkritikai kiadáshoz is szükséges lehet a Gruber Antalnak elküldött szövegváltozat.

A *Pannóniai ének* másolatainak számbavételekor újragondoltuk a szerzőség kérdését is. A Csáti Demeter nevét tartalmazó utolsó három versszakot ugyanis egyik kéziratban sem olvashatjuk. A kolofont csupán 1828-ban közölte Toldy, a már idézett: *Handbuch der ungarischen Poesie* c. kiadványában. A három versszakról Toldy 1828-ban *Vizsgálatok a' magyar nyelv körül* c. munkájában így írt: „Horvát István Úr, az Országos Könyv-tár' őrje a' Nemzeti Museum mellett, az eddig ismeretlen volt három vég-stróphát közlé velem [...] arról tudósítván egyszerű smind, hogy az ének bizonyosan a' Mohácsi veszedelmet követő időszakban készített: miről a' tudós Férfiu, talán nem sokára bővebben fog bennünket tudósítani.”²⁶ Ám majd ötven évnek kell eltelnie, mire Szilády Áron magyarázatot adott a kérdésre: „E három versszak, a »Pannonia megvételeőről« szóló énekkel egy papíron, egy – nem tudni, mely korból származott – kései másolatban volt meg Horvát Istvánnál oly formán, hogy ez a töredék amaz után, némi hézag hagyásával következett: míg azon éneknek Pray–Subich-féle másolatán ezen töredéknek semmi nyoma sincs.”²⁷

Honnan vette Szilády ezt az információt? Talán Horvát István kéziratot feljegyzéséből, melyben ezt írta: „Subich Ferenc királyi ügyigazgató közölte ez éneket Prayval, ez Cornidessel, ez pedig Révaival, aki azt kiadta. Hogy a költemény régibb legyen, Pray a három utolsó versszakot elhagyta, noha az utolsó

²⁰ Evangélikus Országos Levéltár. Pray–Cordines levelezése. V. 36/1. 79r–80r. ff.

²¹ Cornides levelei (fogalmazványok, másolatok) Róth Tamáshoz. MTA, Magyar irodalmi levelek. 4r. 57/I. nr. 3, nr. 4, nr. 5; 4 r. 57/II. 72. f., 57/I. 85–86. ff.

²² SZÉCHY, i. m.: „Koncz József szíves közlése szerint a colligatum könyvtári száma: 3548.” 283.

²³ SZILÁDY Áron gondozásában: *Régi Magyar Költők Tára* I. k. Bp., 1877. 15.

²⁴ Ezúton mondunk köszönetet Tonk Sándornak és Deé Nagy Anikónak, akik a szövegellenőrzést lehetővé tették számunkra. Ők pontosították a jelzetet is: Marosvásárhely, Teleki Téka. To-3548/coll. 2. MS. 259.

²⁵ HORVÁT István, *Reliquiae linguae hungaricae vetustissimae*. Pest, 1830. Kézirat. OSZK Quart. Hung. 478/I. Jegyzések, 1803. 6–8.

²⁶ TOLDY Ferenc, *Vizsgálatok a' magyar nyelv körül*. Felső Magyarországi Minerva, 1828. I. 1587.

²⁷ SZILÁDY, i. m. 371.

szakaszban a szerző, Csáti Demeter megnevezi magát, amint kitetszik a Subich példányából, melyet Heliser József esztergomi tanácsos közölt velem, kihez a Subich-féle könyvtár került.²⁸

Az idézetből úgy tűnik, hogy Horvát István sem látta a P 1_v forrását. Pray elleni csipkelődő megjegyzésén kívül itt sem kaptunk pontosabb forrásleírást a kolofon lelohelyéről.

Óvatos kérdések fogalmazódnak meg bennünk:

– Nem lehetséges-e, hogy Subich kódexéből hiányoztak lapok, s esetleg egy másik epikus²⁹ mű kolofonja volt a Csáti Demeter nevét tartalmazó 3 versszak? (Ezt a hiányt jelezné Toldy közlésében a kolofon előtti szaggatott vonal, de erre következtethetünk Szilády magyarázatából is.)

– Miért ne lehetne Pray állítását elfogadni – aki szakmailag nem foglalkozott a kéziratos szöveggel –, hogy Subich csak 38 strófát közölt vele! Subich talán laphiányokat, más kézírást vett észre, s ezért a Csáti Demeter nevét tartalmazó 3 versszakot nem küldte el Praynak.³⁰

– Valószínű, hogy a Lázár-példány is ugyanarra a forrásra megy vissza, amire a Subich-példány (hacsak a P 2_v-t is nem ez utóbbiból másolták): hiszen kisebb nyelvi, szórendi eltérések ellenére a P 1_v és P 2_v terjedelme, történetének folyása megegyezik. (Gruber Antal, akinek kezében mindkét változat ott volt azok németre fordításakor, bizonyára jelezte volna, ha nagyobb eltérést tapasztal.)

– S nem lehetséges-e, hogy Heliser tévedett, mikor a kódex verseit folytatógosznak hitte?

Összefoglalva: nem érezzük meggyőzőnek Horvát István érvét Pray állítása és Dugonics kézíratra vonatkozó sorai ismeretében. Hajlunk affelé, hogy elfogadjuk Subich (Pray által tolmácsolt) és Lázár János vélekedését a *Pannóniai ének* keletkezési idejére (XIV., ill. XV. század). Csáti Demeter a Subich Ferenc tulajdonában volt kézirat egy ma már nem ismert históriás énekének a szerzője lehetett.

Dugonicus Grubero suo S[alutem] P[lurimam] D[icit]

Dum Anno 1767 (Mediae in Transsylvania) Rhetoricen docerem, invisi ad Exc[ellentissimum] Com[item] Joannem Lázár de Gyalakuta, virum omni ex parte eruditissimum. Is (inter reliquas Raritates suas) exhibuit mihi cantionem hungaricam, admodum antiquam, monasticis litteris annum circiter 1300mum conscriptam. Plena erat charta lacunis: quam ego (veluti potui) summa fide cum iisdem lacunis descripsi. Translata Budam Universitate nostra ostendi scriptum Cornidesio in paucis amico. Ille, quoniam lacunas infinitas vidit; de ejus chartae emenda-

²⁸ OSZK, Quart. Lat. 1312. 111. f. „Franciscus Subich, Causarum Regalium Director communicavit hanc Cantilenam cum Prayo, hic, cum Cornidesio, iste vero cum Revaio, qui illam edidit. Ut Poema esset antiquius, tres ultimi versus a Prayo omissi sunt, quamvis in ultima stropha author Demetrius Cháthy se nominet, uti patet ex *Exemplari Subichiano*, necum a Josepho Helliser Senatore Strigoniensi communicato, ad quem Bibliotheca Subichiana pertigit.”

²⁹ A *Pannóniai ének* egyik strófájának változatát BÁTIZI András Jónás *profétának históriája* (Debrecen, 1596) OSZK-beli példányának végére jegyezte fel egy 17. század végére datálható kéz, s ez az ARANY János által említett epikus hagyomány meglétére utal. A bejegyzést hasonmással együtt l. HORVÁTH Iván-KÓSZEGHY Péter, *Képes bevezető a magyar irodalom világába. I. A reneszánsz és a barokk kora (1550–1750)*. Bp., 1986. 18–19.

³⁰ Bár felmerült bennünk az is, hogy a három strófa esetleg jól sikerült hamisítás.

tione desperare visus est. Rogavit proinde Comitem: ut eam sibi etiam describendam curaret. Authographum (si bene recorder) dono accepit; et cum aliis etiam communicavit. Quod in ea discordemus, et porro etiam discordabimus, facit lacunarum enormitas. Eas quivis (prout sibi commodissimum videtur) pro arbitrio supplet. Ego, (tui gratia) laborem resumsi, et (diu, multumque meditatus) ita nunc lacunas supplevi, ut totum originale esse videatur. Vale. Scribebam Pestini Anno 1803. die 20a Februarii.

Ének

Emileekewzzeunk Réegiekreul.
Ziththiaabuúl ki-jewttkreul.
Magyaroknak Elejewkrewl
Ees azok' viteezseegjewkrewl.
Ziththiaabuul induulaanak,
Hogh e' Fewdre el-jutanak.
Esthenteul keeseereteenek:
Hogh Erdeejbe el-eereenek.
Ewk magokkal nagh joot tewnek
Mindewn heet Seregewt vewnek.
Heet Kapitaanht vaalaztaanak
Vaart mind-eghghiknek adaanak.
Eghghewsewk vootak doogjokban,
Hatalmasok munkaaajokban.
Nem feelték erdews orzágban
Pihentek nagh baatorsaagban.
Erewjewk nagh, mint Samsonnak.
Ziivvewk baator, mint arslaanak.
Mindent rontrnak, ha induulnak.
Mindent sokasaggal duulnak.
Egh kewzewttewk jelesbb vala.
Neve ennek Aarpaad vala.
Mind-eghghikneel gazdagabb voot
Azeert kewzewtteuk Few-is voot.
Mikort azt hallottak voona:
Hogy a' Duna joo viiz voona
Melleek fewdghe meeg zebb voona
Ees annaal jobb Hon se voona.
Egh Kewvetewt vaalaztaanak
Duna-laadni bochaataanak.
Ha-hogh mi joot hozhatnaanak
Azon Fewdewn mewg-zaalnaanak.
Kewvet juta Duna mellee
Fewdgheet-Feuveet mewg-zemelee
A' vizet-is ki-keemelee
Oztaan magaat el-emelee.
Kiraaj (ki ezt biiri vala)
Mezze Fewdgheen lakott vala.

Erews vaara Bezpreem vala
 Neepe kewztt sok Nemet vala.
 Hogh Kewvet juta Bezpreembe
 Bee-ment Kiraaj elejeebe.
 Magharoknak euzentteevel
 Bee-kewzewnt tizeteleevel:
 Engewm keudtek teegewd laatnom.
 Zeep orzaagod el-bee-jaarnom.
 Lak-vaaradat tudakoonom
 Neepewd'-Tewrveenhewd' tanoonom.
 Ezenn Zvatoplug ewreule
 Embewrivel fewl heveule.
 Ew mind-erreul joot iiteele
 Azt tudta: Kewz a' Neep veele.
 A'-hogh a' Kewvet sietewtt
 Viizzel Palack mewg-tewtetewtt
 Fewdbeul egh darab veetetewtt.
 Fewdbeul kis nhalaab teepetewtt.
 Azt Erdeejbe hogh bee-vivee
 Aarpaad elewtt mind le-teevee.
 Ess ezt Ew joo neven veevee
 Vezeerinek hiireul teevee.

Feheer lovat vaalaztottak
 Aranh nhyerget, 's-Feeket adtak.
 Zvatoplughoz el-untaltak.
 Ees hozzaaja iigh zoollottak
 Egh zeep looval tiztelneenek
 Kik Ziththiaabuul jewveenek.
 Fewd'-Feuvel-vizet keerneenek
 Hogh veletewk eelhetneenek.
 Kiraaj azzal naghót veetewtt
 Hogh mindent jool mewg-nem-eertewtt.
 Neep a' lovat mewg-zerette
 De zeep Fewldgheet el-veztette.
 A' zeep loonak ewreuleenek
 Mondottaák Aarpaad' Kewveththeenek:
 Adunk neektewk meu Fewdeunkben
 Feuvel vizet bewseegeunkben.
 Kewvetewk vannak ewrewmbe
 Leg-ott' keezeulnek Erdeejbe.
 Mivel jaartak keevaant veeggel
 El-buuchuuznak tiztesseggel.
 Hogh Erdeejbe vizza-jewttek
 A' Naghokkal bezeellewttek.
 Mondttaak: ha Bezpreembe jutnak
 Kiraaj elewl el-nem-futnak.
 Menten Esthent imaadaanak.
 Haaromzor Dewust kiaaltaanak.

Egh Vaaros ott Dewsnek neveult
 Zamos mellett hogh fewl eepeult.
 Inneent vaghon reeg' zokaasunk
 Hogh (mindewn aaruut zakaztunk)
 Tele-zaajjal Dewst kiaaltunk
 Jeleul: hogh maar mewg-alkudtunk.
 Hogh Bezpreme el-jutaanak
 Keet Kewvetewt vaalaztaanak.
 Kik hogh a' vaarba fewl-haagtak,
 Zvatoplughoz iigh zoollottak:
 Kiraaj! joo mewg-gondood magad'.
 Hogh e' Fewdet menten itt hadd.
 A' Magharoknak aatal-add.
 A'-mit iigeerteel, ne tagadd.
 Feheer Lovonn Orzaagg' Fewdghheet
 Aranh Feeken nhertenk Feuveet
 Duna' vize aranh nhergeert
 Adasson maar ajaandeekeert.
 Zvatoplug hogh ezt hallotta
 Elewbb zaajaat vonhiitotta.
 Veegre jool mewg haraguda
 Kewvetnek zoolni iigh tuda:
 Ha Lovat ezeert keudteetewk
 Az inkaab aghon verjeetewk.
 Nherget Dunaaba vesseetewk.
 Feeket a' Feube rejcheetewk.
 Kewvetewk mondtaak Emennek:
 Ezt nem kewll aam tewnni Kennek.
 Magoknak nagh kaart tewnneenek
 Magharok meeg-is ghewzneenek.
 Loval az Ebek mewg-hiiznak
 Nheregben Halaazok biiznak.
 Feekkel Kazaasok oztoznak
 Ezek neekewd joot mondanak.
 Kewvet ughan el-buuchuuzeek;
 De Zvatoplug mewg-feelemleek.
 Seregeevel gheulekewzewtt
 Duna melle telepewdewtt.
 Aarpaaddal zeepe neepeenek
 Kelew-fewdre ki-keleenek.
 Ott checheen le-cheucheuleenek
 Teeteenhig el-terjdeenek.
 Zaaz-halomhoz jewnnek reggel
 Zewmbe zaalnak a' Herceggel.
 Esthen vala maghar neepel
 Joo Aarpádunk seregeevel.
 A' Herceg jool mewg-vereteek.
 Chak eghedeul futnha eseek.

Ewt' a' Dunaara keriiiteek
De keezre meeg se vewheteek.
Maast tewnnie nem lewhete;
A' Dunaaba bee-zewktete.
Ott ew magaat mewg mentewtte
Vagh inkaabb bele-rejtewtte.
Aarpaad vala ewrewmeeben
Hogh az Orzaag jewtt kezeeben.
Mewg-zaallott voot fewnn egh hejben
Fehér-vaarhoz leg-kewzelbben.
A' Fewd nekeunk ott adateek
Maghar Orzaagnak mondateek.
Zvatoplugtuul el-nem-vewtték
Honhnhokkaa feghverrel tewtteek.

NB. unus locus sub hoc signo ita complendus est:

Hogh ezt a' Vezeerewk hallaak
Duna vizeet mewg-koostolaak
Fewdet-Fewvet joonak laatták
Ewveek lewghewn: azt tartottaak.
Feheer lovat etc.